

DIFICULTĂȚILE ASIGURĂRII DREPTULUI OMULUI LA UN TRAI DECENT

CZU: 342.734:341.232

Andrei SMOCHINĂ¹
George VLĂESCU²

ABSTRACT. *The difficulties of ensuring the human right to a decent living bring to the plane of our communication one of the great questions of postmodernity, namely to what extent, today, governments and legislations respond to existential aspirations and needs, more precisely to the normal/adequate/decent standard of living. And such a communication becomes all the more challenging in the context in which we associate this complex fundamental right (ensuring the right to a decent living) with the need to increase the educational level of the population, education which, as we well know, gives substance to human expectations and needs, being the only one able to prevent his dehumanization.*

Keywords: *the right to a decent living, cooperation, civil society, education, common European values.*

REZUMAT. *Dificultățile asigurării dreptului omului la un trai decent aduc în planul comunicării noastre una dintre marile interogații ale postmodernității și anume în ce măsură, astăzi, guvernele și legislațiile răspund aspirațiilor și nevoilor existențiale, mai exact nivelului normal/ adecvat/ decent de trai. Iar o asemenea comunicare devine cu atât mai provocatoare în contextul în care asociem acest drept fundamental complex (asigurarea dreptului la un trai decent) cu necesitatea creșterii nivelului educațional al populației, educație care, așa cum bine știm, dă substanța așteptărilor și nevoilor omului, fiind și singura în măsură să-i împiedice dezumanizarea.*

Cuvinte-cheie: *dreptul la un trai decent, cooperare, societate civilă, educație, valori europene comune.*

PRELIMINARII

Dificultățile asigurării dreptului omului la un trai decent aduc în planul comunicării noastre una dintre marile interogații ale postmodernității și anume în ce măsură, astăzi, guvernele și legislațiile răspund aspirațiilor și nevoilor existențiale, mai exact nivelului normal/ adecvat/ decent de trai. Iar o asemenea comunicare devine cu atât mai provocatoare în contextul în care asociem acest drept fundamental complex (asigurarea dreptului la un trai decent) cu necesitatea creșterii nivelului educațional al populației, educație care, așa cum bine știm, dă substanța așteptărilor și nevoilor omului, fiind și singura în măsură să-i împiedice dezumanizarea.

¹ Andrei SMOCHINĂ, Doctor habilitat în drept, profesor universitar, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău, Republica Moldova, e-mail: studii_juridice@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9010-3489>

² George VLĂESCU, doctor în drept, România

NECESITATEA DEMERSULUI ȘTIINȚIFIC

Problema științifică pe care o lansăm la această conferință constă în elucidarea, în cadrul raportului dintre individ și stat, a *dreptului constituțional al asigurării dreptului omului la un trai decent în Republica Moldova*, fapt care generează necesitatea clarificării dimensiunilor și a conținutului său complex, în contextul unei societăți democratice, a rolului statului, instituțiilor și autorităților publice (inclusiv din perspective educaționale, administrative și economice), a dificultăților pe care le întâmpină realizarea acestui drept, precum și a modalităților și a instrumentelor necesare depășirii respectivelor dificultăți.

GENERALITĂȚI PRIVIND DIFICULTĂȚILE PE CARE LE ÎNTÂMPINĂ REALIZAREA DREPTULUI OMULUI LA UN TRAI DECENT

Studierea acestei probleme este dictată de necesitatea cunoașterii și interpretării veridice a evoluției la fel și a influenței doctrinei juridice naționale asupra dificultăților pe care le întâmpină instituția asigurarea dreptului omului la un trai decent. Prin modul de organizare a materialului, acest demers științific vine să ofere un set de teze cu privire la principalele momente parcurse de știința dreptului în acest domeniu.

În aceeași ordine de idei, menționăm, cunoașterea drepturilor și libertăților fundamentale este una din cele mai puternice probe în testarea gradului de cultură a poporului nostru. Acest lucru ne-a permis să prioritizăm, modalitățile și instrumentele corespunzătoare depășirii respectivelor dificultăți – îmbunătățirea calității educației, reformarea relațiilor dintre individ și stat/autorități și dezvoltarea economiei și distribuirea echitabilă a resurselor – iar în cadrul fiecăreia dintre aceste categorii am stabilit recomandările concrete de depășire a dificultăților asigurării dreptului omului la un trai decent.

Asigurarea dreptului omului la un trai decent rămâne circumscrisă unui complex de factori subordonați procesului educațional, legislației și actului de guvernare. Vorbind despre educație (îmbunătățirea calității educației), trebuie să nu pierdem din vedere că doi dintre cei mai veritabili catalizatori ai nivelului de trai, care definesc, totodată, finalitatea educației unui popor și anume *încrederea* și *responsabilizarea subiecților raportului individ-stat*, se află în strânsă interdependență cu nivelul conștiinței sociale, morale și intelectuale al indivizilor. Pe de altă parte, reformarea structurală a sistemelor educaționale în scopul asigurării progresului social nu poate face abstracție nici de existența unor instrumente juridice internaționale și naționale capabile să sprijine juridic asemenea valori.

Înainte însă, trebuie să precizăm faptul că orizontul de așteptări de natură educațională se oglindește, la nivel principal, începând cu Declarația Universală

a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948 [1, art.1, 18, 19, 21, 22, 26, 27], un document de înaltă respirație internațională al drepturilor omului, iar reglementările și garanțiile juridice internaționale au survenit printr-o multitudine de tratate și convenții. Reamintim, aici, ratificarea PIDESC [2, art.13-30] și Protocolul adițional la Convenția Europeană a Drepturilor Omului [3, art.2], care au reprezentat background-ul juridico-teoretic al procesului de trecere a învățământului de la facultativitate la obligativitate, de la metodele punitive din trecut, către cele stimulative, de la cumulara de cunoștințe sau informații la dezvoltarea de competențe.

De asemenea, nu putem trece cu vederea nici faptul că, din perspectiva eficacității educației, adevăratele garanții nu sunt cele oferite de instrumentele internaționale, care, așa cum bine știm, au funcțiuni complementare (adică, intervin doar atunci când statele eșuează în îndeplinirea obligațiilor), ci cele furnizate de actele normative interne ale fiecărui stat. Știut fiind faptul că acestea sunt cele dintâi accesate de către persoanele fizice sau juridice de pe teritoriul statului respectiv și, în fond, singurul care pot satisface realizarea unui drept în timp util. Apropiindu-ne firul analizei de legislația Republicii Moldova, constatăm că statul nostru și-a racordat și el prin propria legislație la cerințele educaționale din documentele și tratatele internaționale, desigur cu intenția realizării progresului social și a îmbunătățirii nivelului de trai.

Un asemenea lucru poate fi semnalat cu ușurință în cuprinsul constituției, în care statul și-a asumat expres *libera dezvoltare a personalității umane, dreptul la informație, dreptul la învățătură etc.* [4, art.1, art.34, art.35/art.1, art.31, art.32] În plus, asemenea drepturi au fost dezvoltate prin acte normative speciale în materia învățământului [5], dar și în mod disparat, prin diverse alte legi interne. [6] Ori, în pofida eforturilor internaționale și naționale, reținem că metodele comparative ale cercetărilor actuale care au scos la iveală rezultatele slabe la învățătură, ratele ridicate de abandon școlar și bagajul precar de cultură al populației. În special cu privire la drepturile omului, care rămân în continuare dovezi ale faptului că garanțiile juridice sunt deopotrivă inefficiente.

De aici se desprinde concluzia logică a faptului că teza în baza căreia se cuvin examinate cerințele educaționale aferente traiului decent trebuie în mod imperios să-și asume nu doar analizele de ordin legislativ, ci și cele aflate în strânsă legătură aplicativă cu statul și autoritățile sale. Ori, o asemenea teză - a cărei piatră unghiulară o reprezintă, în ultimă instanță, *încrederea socială* - este codificată în multiple instrumente universale și regionale, care însă nici în Moldova nu a reușit să dea rezultate îmbucurătoare. Știut fiind desigur și faptul că până în momentul de față, învățământul s-a confruntat cu un deficit acut și consecvent de finanțare, de autonomie, de reforme eficiente, dar și cu o legislație incapabilă să temporizeze intruziunea ideologică a statelor în programele și disciplinele de predare în școli și instituții de învățământ superior.

Pentru toate aceste considerente, în cele ce urmează, vom îndrăzni să prezentăm propunerile noastre *de lege ferenda*, propuneri apte să garanteze normativ teza trans contextuală a îmbunătățirii educației, în temeiul unor măsuri care să revitalizeze și să responsabilizeze subiecții în raporturile dintre indivizi și stat/autorități. De aceea, susținem că agenda de lucru a misiunii educaționale în Republica Moldova ar trebui rescrisă de la zero, pornind de la necesitatea creării unor organisme la nivelul fiecărei unități administrativ-teritoriale al căror scop esențial să-l reprezinte revigorarea și responsabilizarea subiecților raportului individ-stat.

Ori acest lucru se poate realiza printr-o bună instruire a populației asupra valorilor naționale și europene comune (democrația, drepturile omului) și, desigur, prin reformarea unităților și instituțiilor de învățământ, problematici care, punctual, reclamă normativizarea următoarelor măsuri precum:

► *Promovarea valorilor comune ale Uniunii Europene printr-o eficientă informare și conștientizare a societății.* Este vorba despre acele valori care au stat la baza conceptualizării UE și care sunt consfințite prin Tratatul de la Lisabona și Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (demnitatea, libertatea, democrația, egalitatea, statul de drept, drepturile omului, în special libera dezvoltare a personalității, a dreptului la exprimare, a fraternității, toleranței, solidarității, justiției etc.), dar și a *finalităților declarate de acest organism suprastatal* (pacea, siguranța și bunăstarea cetățenilor). Ori, pentru a asigura infrastructura administrativ-juridică a unei asemenea măsuri, se impune necesitatea înființării unor entități locale specializate profesional care să disemineze și să promoveze în mod eficient cunoașterea de către populație a drepturilor și îndatoririlor fundamentale.

Apreciem că acest demers nu se suprapune ci, dimpotrivă este complementar activității unităților/instituțiilor din sistemul de învățământ care, așa cum bine știm, se adresează în principiu elevilor și studenților. Prin urmare, pasul *cunoașterii* reprezintă fără tăgadă prima etapă în drumul Republicii Moldova către democrație și bunăstare, în caz contrar, ne asumăm riscul ca legislația să rămână la stadiul scriptic, iar democrația la cel de iluzie, așa cum se întâmplă.

► *Promovarea unei culturi a transparenței treburilor publice, a importanței încrederii sociale și a participării populației la procesul democratic* (la adoptarea deciziilor și a actelor normative). Într-una dintre cercetările efectuate G. Vlăescu [7], sublinia faptul că soluția creșterii calității traiului uman implică responsabilizarea raportului individ-stat pe calea democrației participative, lucru care este de neimaginat fără ridicarea calității educației. De altfel, această concluzie se degajă și din politicile Uniunii Europene, inclusiv din cuprinsul articolului 10, alineatul (3) din Tratatul de la Lisabona, în vigoare din anul 2009, și, mai nou, din conținutul *Liniilor directe ale CE* [8], care îndrumă societatea civilă și autoritățile să conlucreze în adoptarea deciziilor politice.

Potrivit acestor acte normative, devine tot mai pregnantă nevoia schimbării globale de mentalitate: pe de o parte, către un nou *zoon politikon*, unul mai empatic, mai transparent și mai apropiat de omul de rând și, pe de altă parte, către o societate civilă care să-și asume, alături de liderii aleși, responsabilitatea printr-o implicare cât mai activă în conducerea cetății. Din păcate, din punct de vedere juridic, din anul 2009 (data intrării în vigoare a Tratatului de la Lisabona) și până în prezent, implementarea acestui tip de democrație întâmpină serioase deficiențe legislative și mai ales de mentalitate, inclusiv și în Republica Moldova (dar și în alte țări din Europa de Est). De aceea considerăm că principala obligație a statelor în privința creșterii standardului de trai al omului constă în îmbunătățirea calității educației, principalul mijloc de pregătire și de catalizare a schimbărilor umane către noua versiune a democrației, cea participativă.

► *Conștientizarea societății asupra pericolului care se naște din juridicizare.* Se spune că în orice societate democratică este incontestabilă supremația dreptului, inclusiv față de organele legiuitoare ale statului. [9, p.5-6] Însă oare orice *drept* este suprem ? Desigur că nu. Este vorba doar de dreptul autentic, acela care apără și promovează libertățile și drepturile esențiale ale omului și, nu în ultimul rând, justiția socială și identitatea culturală [10]. Ori dacă în trecut autenticitatea reprezenta *biletul de intrare* al dreptului în arena științelor demne de numele lor, în epoca noastră, locul dreptului este luat de unul deviat, degenerat [11].

Dreptul pozitiv tinde să se despartă de morală și să se transforme „*într-un instrument funest al dezumanizării individului și societății*”. [12, p.13] Este un drept în care autenticitatea, veridicitatea și legitimitatea sunt falacioase, inclusiv prin invazia teribilă a unui juridism nemaiîntâlnit. Un juridism ritualic, accelerat de normativizarea excesivă, de hiperierarhizare, precum și de cererea tot mai imperioasă de conformare, motiv pentru care se pune problema necesității protejării indivizilor și a societății față de insecuritatea pe care însăși dreptul pozitiv o creează. [13]

Fără a ne transforma în apărătorii paradigmelor dreptului istoric, trebuie totuși să recunoaștem că, în pofida progreselor umaniste ale drepturilor omului, fenomenul indezirabil al juridismului a scăpat de sub control. Astăzi, juridicizarea dreptului a atins cote impardonabile, cu accente cvasi-militare. Agresivitatea juridismului provoacă frica individului și alungă *încrederea* și așa destul de precară, atingând cote maladive. [14] De aceea, pericolul care se naște din juridicizare trebuie supus atenției nu doar lumii științifice și academice, ci întregii societăți, astfel încât, în viitor, să avem săbuința de a reglementa mai puțin și mai bine.

► *Autonomizarea, finanțarea și depolitizarea învățământului.* Atunci când vorbim despre autonomia învățământului, nu ne referim doar la autonomia instituțională, ci mai ales la cea a profesiei de cadru didactic, a formatorului de opinie. O autonomie care să îngăduie elaborarea de lecții personalizate la nivelul clasei și chiar la nivelul elevului. Adică să permită crearea de lecții centrate pe gândirea autentică, creativă și critică a fiecărui tânăr în parte, deoarece fiecare om

este unicat în felul său, iar curriculum-ul școlar trebuie să vină în întâmpinarea particularităților fiecărui tânăr. De asemenea, statele trebuie să se abțină de a interveni prin propriile sale doctrine în procesul de formare a tinerilor care, așa cum bine știm, sunt educați pentru a răspunde în mod mecanicist unor sisteme instituționale, politice și economice, îndoielnic.

Pe de altă parte, subfinanțarea învățământului, mai criminogenă decât orice formă de sărăcie, trebuie descurajată prin legi aspre. Considerăm că după domeniul sănătății, finanțarea învățământului (asigurarea de venituri decente cadrelor didactice, de cercetare și auxiliare, finanțarea infrastructurii instituțiilor de învățământ, schimb de experiențe, între state etc.) trebuie să devină o adevărată prioritate în alocarea banilor publici.

Este firesc să fie așa, deoarece tot ceea ce trebuie să conteze pentru sistemul de învățământ este ca tinerii să fie cât mai educați cu putință în spiritul libertății autenticității, al demnității și al creației lor. Ei trebuie să fie cât mai culti, cât mai informați și mai intuitivi și, nu în ultimul rând, cât mai morali, deoarece, așa cum spunea T. Maiorescu, numai atunci lucrurile bune pentru societate vor veni de la sine (inclusiv, legile bune).

► *Introducerea unor discipline de educație juridică elementară, dar și educarea în spiritul moralității, a fraternității, a iubirii față de patrie și a respectului față de valorile culturale și naționale.* Punând accentul pe cea mai importantă sensibilitate a culturii umane, *sufletul*, B. Clavero spune că „*genocidul ucide oameni în timp ce etnocidul ucide culturi sociale prin uciderea sufletelor individuale.*” [15, p.100], iar eruditul român A. Marga reține că reaua-credință și „formalismul” din sistemul juridic au împins societatea postmodernă spre un soi de feudalism care „...*nu cunoaște merite, noblețe și onoare!*” [16].

Din perspectiva dreptului pozitiv care, în opinia noastră, nu poate fi indiferent față de realitățile socio-etnografice (spre deosebire de cei care concep dreptul ca pe o știință normativistă și izolată), punctul de plecare ar putea să-l constituie art.29 și art.31 din CDC, texte care ne atenționează asupra faptului că spiritul de prietenie, de înțelegere, de toleranță, respectul față de valorile culturale, de valorile naționale (istorice, etnografice, literare, religioase etc.), precum și responsabilitățile vieții într-o societate liberă, trebuie să însoțească ființa umană încă din copilărie, printr-o educație adecvată dezvoltării conștiinței morale.

Este evident că, în acest orizont educațional larg, procesul de cunoaștere generală a dreptului de către populație, desigur la nivel elementar și sub rezerva de a nu aluneca în extrema juridismului (mai periculos decât incultura), devine un imperativ intrinsec sau categoric, cum spune Kant, al întregului sistem de valori democratice și ale statului de drept. Asemenea măsuri sunt recomandate cu celeritate, dată fiind incapacitatea sancțiunilor punitive de a coborî nivelul teribil de corupție și de imoralitate care au pus stăpânire pe ființa fragilă a Republicii Moldova. [17]

► *Educarea în spiritul liberei dezvoltări a personalității, al unei conștiințe și gândiri nemanipulate și al dreptului la obiecție pe motive de conștiință.* Tot în cuprinsul art. 29 din CDC se mai precizează că educația trebuie să asiste copilul în „dezvoltarea plenară a personalității, a vocațiilor și a aptitudinilor mentale și fizice ale copilului”, iar texte asemănătoare se găsesc în nenumărate acte juridice internaționale, inclusiv în cele naționale. Însă, așa cum am arătat cu prilejul tratării măsurii de depolitizare a învățământului, garantarea efectivității acestor drepturi trebuie căutată în obligația statelor de a se abține să intervină prin propriile doctrine în curriculum școlar.

Tinerii nu trebuie să fie înregimentați într-o anumită cultură sau *model*, care să corespundă cerințelor regimului aflat la putere, care întotdeauna l-a blamat pe cel precedent. Distincția dintre *bine* și *rău* trebuie să fie dictată doar de conștiința liberă și nemanipulată a fiecărui individ, însă întemeiată pe o cultură solidă și autentică. În acest context, considerăm că dreptul la obiecție pe motive de conștiință, care se află abia într-o fază incipientă a jurisprudenței, prezintă un interes practic extraordinar și reclamă o reglementare juridică specială care, după cum bine știm, lipsește.

Dreptul la un salariu echitabil și dreptul la protecție socială. Așa după cum se știe, dreptul la un salariu echitabil este unul dintre drepturile care, alături de alte drepturi, precum dreptul la un program normal de muncă, la concedii etc., intră în alcătuirea dreptului la muncă, un drept complex care, la rândul lui, face parte din conținutul dreptului fundamental la un trai decent. Este vorba de un drept a cărui nerespectare a reprezentat una din cauzele esențiale ale emigrării masive a populației din Republica Moldova.

Elocvente în această direcție sunt statisticile europene mai jos prezentate, inclusiv [18] care arată că, în luna ianuarie 2019, salariu minim brut lunar din UE cunoaște decalaje destul de mari: de la 286 euro Bulgaria, 430 de euro (Letonia), 446 euro (România), la 1.616 euro (Olanda), 1.656 euro (Irlanda), 2.071 euro (Luxemburg), Republica Moldova înregistrând numai cca 138 de euro.

TENDINȚE NOVATOARE PRIVIND ASIGURAREA DREPTULUI OMULUI LA UN TRAI DECENT

Considerăm că următoarele concluzii de ordin teoretic și practic sunt următoarele:

În procesul de integrare europeană știința juridică autohtonă este privită ca un instrumentariu menit să ofere asistență și soluții privind asigurarea dreptului omului la un trai decent. În ce măsură știința dreptului satisface acest imperativ ne poate mărturisi analiza cercetărilor științifice realizate în acest domeniu, inclusiv implementarea rezultatelor acestora și utilizarea lor în ramurile respective de drept. Important este de reținut că doctrina dreptului deține, totuși, un loc important în crearea normelor de drept în forma juridică corespunzătoare, pentru

punerea în aplicare a ordinii democratice, pentru instaurarea unui stat cu adevărat democratic bazat pe principiile dreptului și libertăților omului.

O altă concluzie, care nu poate fi ignorată, ar putea fi cooperarea organelor de salvagardare a normelor de drept cu școlile doctorale de cercetare din cadrul universităților și institutelor de cercetare care ar putea genera efecte directe benefice cetățenilor țării pe aspectele concrete ale dificultăților pe care le întâmpină instituția asigurării dreptului omului la un trai decent pe teritoriul Republicii Moldova.

Actualmente se atestă o tendință sporită față de cunoașterea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și a practicii jurisdicționale internaționale privind asigurarea dreptului omului la un trai decent, deoarece doctrina efectului direct, specifică dreptului Uniunii Europene, a devenit realitate și în cazul Republica Moldova. În același timp, considerăm că în rezultatul punerii în lumină a realizărilor științifice menționate mai sus ne edifică asupra faptului că ministerele de resort și organul legiuitor nu s-au preocupat în sens constructiv de îmbunătățirea calității învățământului, realitățile contemporane oferindu-ne o imagine diametral opusă discursurilor oficiale (guvernamentale și normative). Mai exact, rapoartele și studiile efectuate ne prezintă un învățământ subfinanțat, politizat, cu o rată de analfabetism funcțional ridicată, cu o populație care nu își cunoaște drepturile și obligațiile și cu neimplicarea statului în asigurarea accesului la cunoașterea și exercitarea unor asemenea drepturi.

În sfera dificultăților concrete întâmpinate în economie, statisticile europene și studiile locale ne prezintă o populație majoritară cu venituri la limita și sub limita pragului subzistenței umane și, totuși fiscalizată, inclusiv un segment semnificativ al populației cu averi supuse executărilor silite de către bănci, în condițiile în care ponderea capitalului autohton în economie este aproape inexistentă.

În încheiere, putem concluziona că cercetarea materializată în cuprinsul acestui demers vine să aprofundeze și să elucideze fenomenul - asigurarea dreptului omului la un trai decent.

Referințe bibliografice:

1. Declarația Universală a Drepturilor Omului, Preambul. Adoptată la 10 decembrie 1948, prin Rezoluția 217 A în cadrul celei de-a treia sesiuni a Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite
2. Pactul Internațional pentru Drepturile Economice, Sociale și Culturale, 1966
3. Protocolul adițional la Convenția pentru apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, Paris, 20 martie 1952
4. Constituția Republicii Moldova nr.1 din 29.07.1994. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 29.03.2016, nr.78

5. Codul educației, nr.152 din 17.07.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr.319-324/634 din 24.10.2014
6. Spre exemplu, art.16 din Codul civil al Republicii Moldova nr.1107-XV din 6 iunie 2002, prevede că „Orice persoană are dreptul la respectul onoarei, demnității și reputației sale profesionale”.
7. Vlăescu, G. Distanța față de putere și influențele asupra dreptului constituțional la un trai decent. În: *Supervizare în psihoterapie*: conf. șt. intern., 28-29 iunie 2019, Timșoara, pp.263-270, ISBN 978-88-85813-66-3
8. Linii directoare pentru participarea civilă în procesul de luare a deciziilor politice. Adoptate de Comitetul de Miniștri la Consiliului Europei, 27.09.2017
9. Vlăescu, G, Ghica, E.D. *Introducere în studiul Teoriei Generale a Dreptului*. Timișoara: Ed. Eurostampa, 2020. ISBN 978-606-32-0959-8
10. Bădescu, V.-S. Despre pierderea identității și spiritului dreptului românesc la un deceniu de la aderarea României la Uniunea Europeană. În: *Acta Universitatis George Bacovia. Juridica*. Vol. 6. Issue 1/2017, pp.5-76. ISSN 2285-0171
11. Vlăescu, G. Juridismul - un pericol care vine din partea dreptului. În: *Studii juridice universitare*, nr.3-4, 2018, pp.146-15.
12. Humă, I. *Vocația antropologică a dreptului*. În: *Revista Națională de Drept*, nr.1-3(231-233), 2020, ISSN 1811-0770
13. Duțu, M. *De iustitia et de iure sau despre nevoia reabilitării ideii de drept*. [Accesat 10.01.2023]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/essentials/1282/de-iustitia-et-de-iure-sau-despre-nevoia-reabilitarii-ideii-de-drept>
14. Marga, A. *Juridismul ca maladie a justiției*. [Accesat 10.01.2023]. Disponibil: <https://www.cotidianul.ro/juridismul-ca-maladie-a-justitiei/>
15. Clavero, B. *Genocide or ethnocide, 1933-2007. How to make, unmake, and remake law with words*. Milano: Giuffrè Editore, 2008. ISBN 8814142777
16. Marga, A. *Juridismul ca maladie a justiției*. [Accesat 10.01.2023]. Disponibil: <https://www.cotidianul.ro/juridismul-ca-maladie-a-justitiei/>
17. Vlăescu, G. Distanța față de putere și influențele asupra dreptului constituțional la un trai decent. În: *Supervizare în psihoterapie*: conf. șt. intern., 28-29 iunie 2019, Timșoara, pp.263-270, ISBN 978-88-85813-66-3
18. Oficiul European de Statistică. [Accesat 02.12.2022]. Disponibil: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>